

OSMANLI DÖNEMİ BURSA'SINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ

*Mefail HIZLI**

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı dönemi boyunca Bursa'da vakıflar eliyle gerçekleştirilen eğitim-öğretim müesseselerini ve faaliyetlerini değerlendirmektedir. Daha çok mektep ve medrese çerçevesinde eğitim-öğretim vakıflarının fonksiyonlarına dikkat çekilen bu araştırmada, konu, örgün ve yaygın eğitim-öğretim bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Çok geniş bir çalışmanın ilk basamağını teşkil edeceğini düşündüğümüz bu araştırma, Bursa coğrafyasında, yaklaşık altı asırlık eğitim-öğretim faaliyetinin genel bir panoramasını ve konuyla ilgili bazı önemli ipuçlarını sunmaktadır.

SUMMARY

A General Looking at Educational Foundations in Bursa During the Ottoman Region

It is well known that the most important institutions of Ottoman education system were "maktab" and "madrasah". These institutions were financed by foundations established for educational aims. In this research, we investigated the functions of educational foundations from the point of formal and non-formal educations in Bursa during the Ottoman region.

* Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

A- GİRİŞ

Osmanlı medeniyetini en iyi tanımlayan kavramlar arasında “vakıf”, öncelikli bir yer tutar. Gerçekten de, Osmanlılar’ın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde toplumun hemen hemen bütün ihtiyaçlarına cevap veren vakıflar, devletin bütün kurumlarıyla birlikte bir dejenerasyona girdiği son yüzyıllarda, aktivitesini giderek kaybetmiş olmasına rağmen, yine de toplumun pek çok sıkıntısına çözüm bulmada azımsanmayacak roller üstlenmişti. Osmanlı vakıfları, genellikle toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmekteydi. Devletin el uzatmadığı birçok alanda faaliyet gösteren bu gönüllü hizmet üniteleri, ferdî veya müşterek girişimlerle vücut buluyordu. Devletin zirvesinden başlayan ve diğer devlet erkânıyla devam eden vakfette ve vakıf duyarlılığı, sonuçta toplumda da ma’kes bulmuş, böylece ortaya konan yüzlerce amaçlı binlerce vakıf, Osmanlı medeniyetinin öne çıkan en önemli unsuru haline gelmiştir.

Kaynağını İslâm medeniyetinin evrensel ilkelerinden alan Osmanlı-Türk vakıflarının çeşitliliği, özellikle yabancı seyyahların ve araştırmacıların bir hayli ilgisini çekmiştir. Ancak, Batılılar’ın etkilendiği vakıf türleri arasında, daha ziyade, eğitim-öğretim alanındaki kurumların geldiği söylenebilir. Osmanlı coğrafyasında, Selçuklu veziri Nizamülmülk’ten itibaren giderek kazanılan tecrübe ile birlikte, bilhassa klasik dönemde, İstanbul, Bursa, Edirne, İznik gibi yerleşim yerlerinde tesis edilen eğitim-öğretim amaçlı vakıfların bünyesinde kurulan medreselerin, Batılı bazı ülkelerdeki üniversiteler için referans kaynağı olduğu iddiası da, üzerinde durulmaya değer niteliktedir.

Osmanlılar’ın kurdukları eğitim amaçlı vakıfların ilk örneklerine Bursa ve havalisinde rastlanmaktadır. Orhan Gazi tarafından 1330 yılında İznik’te kurulan ilk medrese¹ ile start alan medrese kurma yarışı, Bursa’da yine aynı padişah tarafından 1335 ve 1339-40 tarihlerinde inşa edilen iki medrese ile devam etti². Güçlü vakıfları bulunan bu medreselerin yer aldığı alanlar, aynı zamanda halkın da yerleşim bölgeleri haline geldi. Vakıflar, medresenin yanısıra cami, mektep, imarethane (aşevi), kütüphane vs. inşasıyla oluşturdukları külliyeler sayesinde, bu mahallerde ikamet etmekte olan vatandaşların dinî, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına zemin hazırlamış oluyordular.

Osmanlı eğitim-öğretim vakıflarının Bursa’da sergilediği gelişmeyi derinlemesine değerlendirebilmek oldukça geniş bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada, eğitimin örgün ve yaygın olarak genelde

¹ Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Ankara 1984, s.1.

² Bk. Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü’t-Tevârih, I,46; Solakzâde, Târih, s.21; İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, s.17; Danişmend, İ.Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, I,20; Gökbilgin, M.Tayyib, “Bursa’da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında”, Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s.262; Kunter, Halim Baki, “Kitabelerimiz I”, Vakıflar Dergisi, sy.2, s.438.

ikiye ayrılışından hareketle bazı tesbitlere gitmek, ancak bu tesbitlerimizi daha çok örgün eğitim alanındaki vakıflar ve hizmetleri konusunda yapmak istiyoruz.

Bursa'da örgün eğitimle ilgili vakıflar ele alınırken, sıbyan mektepleri ve medreselerden bahsedilecektir. Yaygın eğitim kurumları arasında zikredilen ve hemen her şehirde yer alan cami, mescid, tekke, zaviye, kütüphane vb. birimlerin, Bursa coğrafyasındaki durumu, faaliyetleri ve tesirleri ise bir başka çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

B- SIBYAN MEKTEPLERİ

Bursa'da, mahkeme sicilleri üzerindeki tesbitlerimize göre, Osmanlı klasik döneminde inşâ edilen sıbyan mekteplerinin sayısı yaklaşık 150'dir³. Daha sonraki yüzyıllarda, yani XVI. yüzyıl ve sonrasında yapılanlarla birlikte, bu sayının 200'ü aşacağını tahmin etmek zor olmasa gerekir. Konuyu bir başka açıdan değerlendirmek de mümkündür. Bursa'da yer alan mahalle sayıları, XVI. yüzyıl ve sonrasında sürekli 150'nin üzerinde seyretmektedir⁴. Buradan hareketle; Bursa'da en az aynı sayıda mektep ve cami/mescidin olduğu söylenebilir. Şehir merkezindeki bazı mahallelerin diğerlerinden daha büyük ve kalabalık oldukları dikkate alınrsa, bu mektep sayısının pek de abartılı olmadığı düşünülebilir.

Günümüze fiziksel yapı bakımından sadece ikisinin intikal edebildiği⁵ bu mekteplerin, tarih boyunca en çok Hisar semtinde bulunduğu, bu semti Ulucami, Emirsultan ve Yeşil bölgelerinin takip ettiği görülmektedir⁶. Ancak, bilemediğimiz değişik sebeplerle bu rakamın, XX. yüzyıl başlarında 57'ye düştüğü müşâhede edilmektedir⁷. 1907 yılında bütün köyleriyle birlikte Bursa kazasında toplam 250 adet mektebin ve 12.917 adet de talebenin bulunduğu ilgili yılın salnâmesinden öğrenilmektedir⁸.

Bursa'da inşâ edilen 200'ü aşkın mektep, varlığını, hayatına ve kazancına, vakfetme, paylaşma ve fedâkârlık gibi ulvî değerleri katarak anlam kazandıran ve bunu bir ibadet neşesiyle gerçekleştiren hayırsever vatandaşlara borçludur. Bu konuda da öncü ve örnek olan kişilerin, sultanlar, hanedan mensupları, devlet adamları ve ilim adamlarından daha çok ticaret erbabının olması oldukça mânidârdır. Bu, toplumu sürükleyecek ve hizmet

³ Bk. Hızlı, Mefail, Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri, Bursa 1995, s.42-46.

⁴ Yediıldız, M.Asım, "Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658), Vakıflar Dergisi, (Ankara 1994), XXIII, 179.

⁵ Kamberler adıyla bilinen Sitti Hatun ve Hoca İlyas mektepleri.

⁶ Hızlı, age, s.46-47.

⁷ Ali Âsaf, Hudâvendigâr Vilâyeti, Bursa 1308, s.13.

⁸ Bk. Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi (1325), s.333.

sınırlarını genişletecek zevâtın, ekonomik bir potansiyele ve ciddî bir mal varlığına sahip olmaları anlamına da gelmektedir. Gerçekten de, Bursa'da sözkonusu mekteplerin ve -daha sonra üzerinde duracağımız- medreselerin bütün hizmetleri, bahsedilen düşünceye mensup kişilerin kurdukları vakıflar kanalıyla gerçekleştiriliyordu.

Mektep kurucularının hazırladıkları vakfiyelerde ve diğer arşiv belgelerinde, bu müesseselerin topluma nasıl hizmet verdikleri, mekanizmanın nasıl meydana geldiği ve çalıştığı ile toplumla nasıl özdeşleştikleri konusunda detaylı bilgilere rastlanmaktadır.

Mekteplerin yapımında vâkıfların bir hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Diğer eğitim-öğretim binalarından farklı olarak, mekteplerin inşâsında çocuk psikolojisinin ve bazı pedagojik kaygıların önemli bir yeri vardı. İç mimârî bakımından birçok yönüyle evlere benzeyen mekteplerin bu şekilde inşâsının sebebi, daha ziyade, evden ayrı olarak günün belli bir bölümünü eğitim-öğretimle geçirecekleri mekânın çocuklarda bırakabileceği psikolojik sıkıntıları önleme gayretidir. Ayrıca mektep binalarının genellikle iki katlı yapılmış olması ve derslerin ikinci katta verilmesi; ders sırasında sokağın günlük gürültülerinden uzak kalma ve daha uygun bir ışıklandırma imkânı⁹ gibi pedagojik endişelere dayanıyordu. Böylece, 5-6 yaşlarındaki çocukların mekteplere intikallerinde doğabilecek psikolojik sıkıntıların önüne geçilmekte, dolayısıyla eğitim-öğretimin sağlıklı bir şekilde yürütmesi mümkün hale gelmekteydi.

Mektebin bağlı bulunduğu vakfın ekonomik potansiyeline ve vâkıfın isteğine göre belirlenen rakamlar doğrultusunda, mektep muallimi ve yardımcısı durumundaki halifenin yevmiyeleri tesbit ediliyordu. 1-6 akçe arasında değişen muallim¹⁰ ve 1-3 akçe arasında değişen halife yevmiyeleri¹¹ karşılığında, bu kişilerden, küçük çocukların eğitim-öğretimine özen göstermeleri istenmekteydi.

Vakfiye ve vakıf muhasebe kayıtlarında bulunan “muallim-i eytâm” ve “halife-i eytâm” tarzındaki ifadelerden¹², mekteplerin yapımında öncelikle yetim ve fakirlerin gözetildiği anlaşılmakta, fakat bununla sınırlı kalınmayıp diğer çocuklara da okuma fırsatı verildiği görülmektedir.

Beş-altı yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarının eğitim-öğretime başladığı mekteplerde tahsil süresi en az üç veya dört yıldır¹³. Öğrenci

⁹ Aksoy, Özgönül, Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1968, s.150.

¹⁰ Bk. BŞS (Bursa Şer'îye Sicilleri), A 35 389b, A 39 34b, A 40 10b,76b, A 58 13a,15a,46b, A 65 130b, A 122 163a.

¹¹ Bk. BŞS A 35 305a,345b,373a, A 58 6a,41a,78a, A 72 173b, A 97 137b, B 14 27b,88a.

¹² Bk. BŞS A 36 38a, A 64 146a, A 69 1113a, A82 44a,67b, A 135 59b, A 163 45b.

¹³ Bk. Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e), Ankara 1989, s.94.

sayısının 9 ile 60 arasında deđiřtiđi¹⁴ mekteplerde, vâkıflar tarafından, özellikle yetim ve fakir çocuklara birtakım yardımlar yapılmaktaydı. Yine arşiv belgelerine göre, bazı vakıfların, mektep talebelerine “libâs-ı eytâm”, “melbûsât-ı eytâm” ve “kisvehâ-i yetim berâ-yı sıbyân ber-mücib-i şer‘iyye” adları altında¹⁵ her yıl değişen miktarlarda giyime yönelik tahsis ettikleri bir fonları vardı. Ayrıca, bilhassa yetim olan öğrencilere her ay nakit olarak da akçe ödenebilmekteydi¹⁶.

Görüldüğü üzere, Osmanlılar, çocukların ilk eğitim ve öğretime gerekli her türlü finansal imkânları sağlamış ve onların daha iyi bir altyapıya sahip olmaları ve kişiliklerinin oluşumu için de çağdaş sayılabilecek teknikler geliştirmişlerdir. Bu potansiyelin orta ve yüksek öğretime nasıl yansıdığı konusunun ele alınması durumunda, vakıfların eğitim-öğretim alanında ortaya koydukları hizmet anlayışını daha iyi kavrama fırsatı doğabilecektir.

C- MEDRESELER

Günümüzün, ilköğretim beşinci sınıfından fakültelerin son sınıfına kadarki sürece tekabül eden medrese eğitimi, anahatlarıyla, genel ve ihtisas medreseleri olarak iki gruba ayrılmaktaydı. İhtisas medreseleri, daha özel konuların derinlemesine ele alındığı, dârulhadis, dârulkurrâ ve dâruttıbb tarzında bir tasnife tabi tutulmaktaydı.

Bursa’da klasik dönemde inşâ edilen medreselerin sayısı, tesbitlerimize göre, 50’dir. Daha sonraki yüzyıllarda yapılanlarla birlikte bu rakamın 70’den fazla olduğunu tahmin ediyoruz. 1907’de yayınlanan salnâmeye göre öğretimin devam ettiği medrese sayısı 38 olup öğrenci adedi 1.219 idi¹⁷.

Ülkenin yönetiminde söz sahibi olacak kişilerin, devlet memurlarının, dînî, hukûkî, sosyal ve eğitim-öğretim alanlarında gerekli elemanların yetiştirilmesinde önemli bir merhaleyi medreseler teşkil ediyordu. Osmanlılar’ın hâkim oldukları topraklarda kurulan medreselerin önemli bir bölümü, Bursa’da olduğu gibi, ileri gelen devlet adamları ile hayırsever halk tarafından finanse ediliyor ve gelir getirici birçok vakıfla hizmetin sürekliliği sağlanıyordu.

Bursa’da en çok medresenin bina edildiği Fatih Sultan Mehmed dönemi (1451-1481), aynı zamanda önemli siyasi ve askerî başarıların elde

¹⁴ Bk. BŞS A 40 266b, A 45 190a,194b,196b-197a, A 122 44a, B 31 12a.

¹⁵ Bk. BŞS A 36 38a, A 40 190a,266b, A 64 156b, A 82 66b,136a, A 135 59b,

¹⁶ “..yetimlerden her kangısı bir iki def’a hatm edüb Kur’ân’ı tahsil ede, ânın mezbûr olan ayda on akçe vazıfesi ve yılda altmış akçe libâs bahâsı bir âhar yetime dahi tevcih kılın...” Bk. BŞS A 40 266b.

¹⁷ Bk. Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmisi (1325), s.336.

edildiği ve belli bir sosyo-ekonomik refaha ulaşıldığı bir devir olmasıyla dikkat çeker. Padişah ve ailelerinin yaklaşık % 20, devlet ricâli ile halkın da kalan % 80'lik kısmını inşâ ettikleri Bursa medreselerine, özellikle sade vatandaşların ilgisi büyük olmuştur¹⁸. Konuyla ilgili verilebilecek en güzel örneklerden biri XIX. yüzyıl başlarında Bursa'da cereyan etmişti. Hacı İvaz Paşa Medresesi'nin vakıf muhasebe defterlerinde yer alan bilgiye göre, Hacı Mehmed Emin Efendi adında bir hayırsever, adı geçen medresenin ısıtılması için gereken kömür ve ışıklandırılmasında kullanılmak üzere pencere camlarına harcanmak amacıyla her yıl için 38.25 kuruluşluk bir vakıf tahsis etmişti¹⁹. Bu tür para vakıfları, genellikle yeni ihdas edilen hizmetlerin masraflarını karşılamaya yönelik olup, müstakil eserler yapacak mâlî güce sahip olamayan kişiler tarafından, mevcut eserlerin değişik birimlerine ve bazı ek hizmetlere matuf gerçekleştiriliyordu²⁰.

Medrese ve mektep inşâsını, eğitim-öğretim müesseseleri olması hasebiyle ibadet telakki eden Osmanlılar, medresenin önemli bir fizikî unsuru olan dershaneyi kible tarafına gelecek şekilde dizayn ederek, bu kurumlara duydukları mânevî yakınlığı ortaya koymuşlardır.

Bağlı buldukları vakıfların destekleriyle hizmetini sürdürebilen medreseler, fizikî bakımdan eğitim-öğretime en elverişli bir şekilde inşâ edilmekteydi. Sayıları 5-22 arasında değişen medrese odalarında öğrenciler²¹, XIX. asır sonlarına kadar, tek başlarına kalıyorlardı. Oda sayısına paralel öğrenci mevcudu barındıran medreselerde, ayrıca, öğrencilerin derslerini tekrar ettiren ve bir sonraki dersi hazırlamakla görevli müdler de kalabiliyordu. Her öğrenciye, en az bir din görevlisinin yevmiyesi tutarında bir burs bağlanmakta, ayrıca yine ücretsiz olarak günde iki öğün yemek verilmekteydi. Bu öğünlerden birinde et yemeği çıkmazsa, ilgili vakıf, öğrencilere "et akçesi" adıyla ek bir ödeme yapmak durumundaydı²². Öğrencilere vakıflarca sağlanan imkânlardan biri de, derslerin medrese dışında yapılması durumunda "yaylâkiye", buna ilâveten "bahâriye" ve "nehâriye" adlarıyla ek tahsisatların konulmasıydı²³. Sağlanan bütün bu imkânlar, öğrencilerin geçinme, barınma vb. sıkıntılarını asgariye indirerek çalışma şartlarını en üst seviyeye çıkarmayı amaçlıyordu.

Medreseler, ders veren müderrislerin aldıkları yevmiyelerle isimlendiriliyordu. Yirmi akçe ile başlayan müderris yevmiyeleri, altmış ve

¹⁸ Bk. Hızlı, Mefail, Bursa Mahkeme Sicillerine Göre XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992, s.282.

¹⁹ Bk. BŞS A 208 11b.

²⁰ Bu türde yapılan vakıf örnekleri için bk. Pay, Salih, Bursa İvaz Paşa Külliyesi, Bursa 1996, s.84-85.

²¹ Bk. Hızlı, age, s.163.

²² Meselâ bk. BŞS B 4 41a, B 5 34b "...imâretde et tabh olunmadığı günlerin et akçesi..."

²³ Meselâ bk. A 29 93a, A 72 54a, A 97 213b, A 124 54a, B 12 98b.

hatta bazı özel durumlarda daha da yükseğe çıkabiliyordu²⁴. En düşük yevmiyeli bir medresede görev alan bir müderrisin maaşı, herhangi bir mescidde görev yapan imamın 4-5 katı demektir²⁵. En üst seviyede müderrislik görevini yürüten bir kişinin aldığı maaş, bugün en gelişmiş ülkelerde görevli üniversite profesörlerinin aldığı maaştan kesinlikle az değildir²⁶. Aldıkları ücrete ek olarak her gün verilen yemek ve lojman imkânı, müderrislerin eğitim-öğretime konsantrasyonları bakımından son derece önemli olmalıdır²⁷.

Kurucularının maddî, devleti yönetenlerin de mânevî destekleriyle hizmetlerini asırlar boyu sürdüren Osmanlı medreseleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısında itibaren, devletin diğer müesseselerinde de olduğu gibi, önce bir duraklama, daha sonra da giderek bir gerilemenin içine düşmüştü²⁸. Bütün bozulmalarına karşın medreseler, Cumhuriyet döneminde, birçok önemli ismin bilgi ve feyz aldığı kurumlar olmuştur.

Osmanlılar'ın örgün eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler, özellikle klasik dönemdeki düzeniyle, gerçekten göz kamaştırıcı başarılar elde etmişlerdir. Böyle bir sonuca ulaşılmasında, günümüzde devletten beklenen atılımların aksine gönüllü müteşebbislerin katkısı inkâr edilemez. Geçmişimizdeki uygulamalardan hareketle uzun yıllardan beri bazı ülkelerde, son dönemlerde de ülkemizde görülen vakıf okulları/üniversiteleri, Osmanlılar'ın bu konudaki haklılıklarını ve ileri görüşlülüklerini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Osmanlılar, bu iki kurumun dışında da bazı kanallarla toplumun eğitimine ve bilgilendirilmesine gayret etmişlerdir. Son olarak, yine vakıfların desteğiyle gerçekleştirilen yaygın eğitimle ilgili özet bilgi sunmak istiyoruz.

D- YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlılar, mektep ve medreseye ilâveten mescid/cami, tekke/zâviye ve kütüphane gibi müesseselerde vakıf kanalıyla ortaya koyduğu faaliyetlerle topyekün bir eğitim-öğretimi amaçlıyorlardı. Medresede ders görme imkânı bulamayan kişiler, böyle bir şans, bu kurumların alternatifini sayılabilecek bir müessesede elde etmeye çalışıyorlardı. Sözü edilen yaygın eğitim kurumlarındaki faaliyetlere, toplumun her kesiminden, her meslek ve yaş grubundan kişilerin katılması mümkündür.

²⁴ Bk. Baltacı, Cahid, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s.26-27.

²⁵ Bk. Hızlı, age, s.216-219.

²⁶ Müderrislerin sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Hızlı, age, s.218-222.

²⁷ Bk. Hızlı, age, s.203-207.

²⁸ Bk. Baltacı, age, s.60 vd.

Osmanlılar'da, özellikle selâtin camilerinde ibadetin yanısıra, haftanın belli günlerinde "ders-i âm" denilen ünlü hocalar tarafından düzenli olarak tefsir, hadis, akâid gibi alanlarda halkı aydınlatmak amacıyla bilgiler verilmekteydi. Ders-i âmın etrafında oluşturulan halka ile yapılan dersler, büyük bir katılımı gerçekleştiriliyordu²⁹. Sözelimi, Ulucami ve Yıldırım Camii'nde, XVI. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl başlarına kadar 35'den fazla ders-i âmın görev yaptığı, aynı anda caminin değişik bölümlerinde dört ders-i âmın birden görevlerini ifa edebildikleri bilinmektedir. Ders-i âmın aldıkları günlük ücret, vakıfların ekonomik potansiyeli doğrultusunda, 3-50 akçe arasında değişmekteydi³⁰.

Öte yandan, bu ismi taşımamakla birlikte bazı kişilerin de benzer görevleri icra ettikleri görülmektedir. Meselâ, 1537 yılında Bursa'da Emir Sultan Camii'nde günde iki akçe yevmiye ile "cihet-i ta'lim"i bulunan Ahmed Efendi, -muhtemelen- mekteplerdeki müfredâta benzer bir programı yürütüyordu³¹.

Tekke ve zâviyeler de birer kültür merkeziydi. Bu müesseseler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerler olarak bilinirler. Osmanlılar'da tekkeler, aynı zamanda edebiyat, tarih ve musikî merkezleri idi³². Daha çok ahlâk eğitimi esas alan bu kurumlarda bulunan şeyh efendiler, sadece zikirleri yönetmekle kalmıyor, çeşitli dînî dersler de vererek müntesiblerini ve misafirlerini bilgilendiriyorlardı. Tekkelerdeki bu eğitim bazan şeyh efendi ile sınırlandırılmamakta, bu yerlerde ayrıca ders veren bir kişinin görevlendirilebildiğini de öğrenmekteyiz. 1543 yılında Hacı Bayezid adında bir hayırseverin vakfiyesinde, Yunus Hoca Mahallesi'nde bulunan bir zaviyede ayda 40 akçe ile "bir ehl-i 'ilm" in "ta'lim-i 'ilm" etmesi belirtilmiş ve ölüm, ayrılma vb. durumlarda boşalan bu görevin derhal doldurulmasına özen gösterilmesi istenmiştir³³.

Yaygın eğitim kurumları arasında sayılabilecek diğer bir ünite de kütüphanelerdir. Medreselerde müderris ve öğrencilerin, mahallelerde de halkın kitap ihtiyaçlarını karşılamak için kitap dolapları ya da kütüphaneler, ilk dönemlerde cami, tekke, türbe, imaret gibi bir binanın içinde özel bir bölümde veya müstakil olarak kurulmuşlardı³⁴. Kütüphaneler de, diğerleri gibi, hayır sahipleri tarafından vakıflar aracılığıyla yürütülüyordu.

²⁹ Bk. Akyüz, age, s.113-114.

³⁰ Geniş bilgi için bk. Yediyıldız, M. Asım, Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s.86-87.

³¹ Bk. BŞS A 40 10b.

³² Bk. Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I, Bursa 1990, s.53 vd.; Kazıcı, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1991, s.260.

³³ Bk. BŞS A 42 101b.

³⁴ Bk. Erünsal, İsmail, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Ankara 1988, s.XIII.

Kütüphaneler, yaygın eğitimin bir parçası olarak Bursa medreseleri, camileri ve tekkelerindeki yerini almıştı. Her medresede ya bir kütüphane ya da bir kitap dolabı mevcuttu. Meselâ, klasik dönemde Bursa en az beş medresenin ve bir çok büyük camiin kütüphanesi vardı³⁵.

Yaygın eğitime imkân veren yerler arasında, bütün bunlara ilâveten, devlet adamları, zenginler, müderrisler ve sanatçıların konakları/evleri, kıraathane olarak da tanımlanan kahvehaneler, orta oyunu ve Karagöz gibi gösterilerin yapıldığı tiyatrovârî mahaller de sayılabilir³⁶.

E- SONUÇ

Örgün eğitimin tamamına, yaygın eğitimin de önemli bir bölümüne finansal destek sağlayan vakıflar, Bursa'yı adeta çepeçevre kuşatmıştı. Bütün bu gayretler, vatandaşların daha bilgili, daha bilinçli ve daha aydın olmalarını sağlamaya yönelikti. Kişinin hayatı boyunca duyabileceği birçok maddî ve manevî sıkıntıyı ortadan kaldırmayı amaçlayan Osmanlı vakıf sistemi, belki de kendini en çok örgün ve yaygın eğitim-öğretim alanında hissettirmiştir.

³⁵ Bursa'daki medrese kütüphaneleri için bk. BŞS A 45 45b, A 82 43b,45b, A 83 48a, B 26 129a, B 107 139a, Bursa'daki cami kütüphaneleri için bk. A 35 339a, A 156 24a; ayrıca bk. Erünsal, age, s.9-11.

³⁶ Geniş bilgi için bk. Akyüz, age, s.115-116.